

Gabriela DUDEKOVÁ

Výnimočnosť alebo normalita? Každodennosť Veľkej vojny v Prešporku / Bratislave¹

Abstract: Exceptionality or Normality? Everyday Life During the Great War in Pressburg/Bratislava

The paper focuses on changes in the policy and everyday life practices during the Great War in Pressburg, one of the provincial cities of the Hungarian part of the Austria-Hungary. The strategic geographical location of the city on the state border of Austria and Hungary became problematic during and especially at the end of the war. Regarding the multiethnic character of the city, not only the declaration of loyalty to the state became a problem, but the decision process whether this city will belong to the new state of Czechoslovakia, or to Hungary.

Key words: the First World War – everyday life – war-enthusiasm myth – propaganda – Pressburg/Bratislava – Hungary

---

V ýskumy každodenného života v zázemí počas prvej svetovej vojny potvrdili dôležitosť skúmania vplyvu vojny a charakteru vojnového režimu na lokálnej úrovni. Táto optika umožňuje odhaliť nielen typy zmien v každodenných praktikách obyvateľstva, ale aj premenu lojalít počas predlžujúceho sa vojnového konfliktu, najmä v dôsledku prehľbujúcej sa sociálno-ekonomickej krízy. Práve nedostatok základných potravín a surovín v rámci prakticky nefunkčného systému centrálného zásobovania sa stal hlavnou príčinou nespokojnosti civilného obyvateľstva a eskalácie sociálneho napätia v mestách, čo viedlo k oslabovaniu dovtedajších lojalít a k hľadaniu alternatívnych riešení. Komparatívne štúdie situácie veľkomiest za vojny na príkladoch

---

1 Štúdiá vznikla v rámci Centra Excelentnosti Historického ústavu SAV *Slovenské dejiny v dejinách Európy* a projektu VEGA č. 2/0139/13 *Historická pamäť a dejiny Slovenska*.

metropolí Londýna, Paríža, Berlína² a každodenného života počas vojny vo Viedni³ presvedčivo dokázali, že zlyhanie politiky totálneho nasadenia Centrálnych mocností spôsobilo ekonomický, sociálny a politický rozvrat. Po roku 1916, keď sa naplno prejavilo ekonomické vyčerpanie Centrálnych mocností, stupňované blokádou dovozu nevyhnutných surovín, sa ukázalo, že politika uprednostňovania zásobovania armády na úkor civilného obyvateľstva vedie nielen k ekonomickému kolapsu, ale aj k sociálnej revolte a rozpadu tradičných lojalít obyvateľstva.

Kritickým sa stalo najmä zásobovanie veľkomiest, odkázaných na centrálny systém distribúcie potravín a surovín, zatiaľ čo vidiecke centrá mohli svoje potreby vykrývať z vlastnej produkcie resp. z produkcie bezprostredného poľnohospodárskeho zázemia. Protesty v podobe štrajkov a hladových pochodov prebiehali aj z tohto dôvodu v prvom rade vo veľkých mestách. Tu sa koncentrovali problémy vyplývajúce z charakteru mimoriadneho vojnového režimu počas prvej svetovej vojny, ktorý zasahoval do každodenného života rodín a chodu domácností v dovedy nepoznanom rozsahu. Práve verejné priestory miest boli dejiskami performatívnych propagandistických akcií rôzneho typu, ktoré mali za cieľ prezentovať a posilňovať lojalitu voči štátu a režimu. Výzvy a aktivity na maximálnu mobilizáciu ľudských, surovínových a finančných zdrojov, ktoré boli súčasťou propagandistických akcií a prezentované ako „*vlastnencká povinnosť*“ v záujme rýchleho víťazstva, boli v príkrom rozpore s realitou. Postupom vojny sa už naplno mýňali svojim účinkom a viedli k opačnému cieľu – k oslabovaniu lojality voči štátu a cisársko-kráľovskej dynastii.

Príklad Bratislavy, vtedajšieho Prešporka (premenovaného na Bratislavu v marci 1919 po príchode predstaviteľov československej vlády do mesta), je zaujímavý z viacerých hľadísk. Na rozdiel od malých agrárnych východoslovenských miest, ktoré boli priamo zasiahnuté bojovými operáciami Karpatského frontu, predstavoval Prešporok dôležité priemyselné a zásobovacie centrum v hlbokom zázemí. Jeho strategická poloha na hranici medzi Predlitavskom a Uhorskom mala v dôsledku vojny za následok osobité problémy ekonomické, zásobovacie i politické, najmä čo sa týka otázky, do ktorého štátu bude mesto patriť po rozpade habsburskej monarchie. Obzvlášť problematickým sa stal multietnický charakter mesta, a to ako v podmienkach Uhorska, tak aj po vzniku Československej republiky.

2 Jay WINTER – Jean-Luis ROBERT (eds.), *CCapital cities at war. Paris, London, Berlin 1914 – 1919*, Cambridge 1999.

3 Maureen HEALY, *Vienna and the Fall of the Habsburg Empire: Total War and Everyday Life in World War I*, Cambridge 2007.

Prešporok a vojny v dlhom 19. storočí

Prešporok patril na začiatku 20. storočia medzi najvýznamnejšie regionálne priemyselné centrá v Uhorsku a vzhľadom na svoje tradície bývalého hlavného a korunovačného mesta prezentovali miestne elity jeho význam ako „*druhé mesto Uhorska*“. Počtom obyvateľstva (takmer 80 tisíc v roku 1910) bol síce na štvrtom mieste v Uhorsku,⁴ bol však zároveň centrom širokého agrárneho zázemia, kam denne dochádzali za prácou robotníci zamestnaní v priemysle. V porovnaní s blízkou metropolou habsburskej ríše Viedňou a Budapešťou ako hlavným mestom Uhorska však patril k menším regionálnym sídlam.⁵ Význam mesta zvyšovala aj prítomnosť stálej vojenskej posádky a veliteľstva vojenského okruhu.

Špecifikom Prešporoka v porovnaní s inými mestami v Uhorsku bol vysoký podiel nemecky hovoriaceho obyvateľstva s vyhranenou lokálnou identitou, posilňovanou aj blízkou polohou a intenzívnym kontaktom s Viedňou. Prevalu nemeckého obyvateľstva – početnú, i svojím významom v lokálnom hospodárstve, obchode a komunálnej správe – sa po rakúsko-uhorskom vyrovnaní síce nepodarilo úplne zvrátiť, ale predsa podstatne oslabiť. Politika presadzovania jednotného uhorského politického národa v podobe maďarského jazyka a maďarskej kultúry sa v Prešporoku prejavila aj v posunoch etnickej skladby obyvateľstva v oficiálnych sčítaniach ľudu. Kým podiel Nemcov meste bol v roku 1850 75 %, klesol k roku 1910 na 42%, avšak podiel Maďarov stúpol v tom istom období z 10% na 40,5 %. Podiel Slovákov nezaznamenal výraznejšie zmeny a pohyboval sa okolo 15%.⁶ Typickým obyvateľom Prešporoka zostával teda naďalej Prešpurák s vyhranenou lokálnou (nie však nacionálnou) identitou, s osobitým nemeckým dialektom a špecifickou konzervatívnou malomestskou mentalitou. Po rakúsko-uhorskom vyrovnaní podliehala táto časť obyvateľstva pomerne rýchlej jazykovej a kultúrnej asimilácii. V lokálnej tlači sa prestala označovať za „*Nemcov v Uhorsku*“, považovali sa za „*nemeckých Uhrov*“ a neprezentovali nemeckú nacionálnu identitu.⁷

4 *Magyar statisztikai évkönyv*, XX, Budapest 1912, s. 13.

5 V roku 1910 mala Budapešť vyše 860 tisíc a Viedeň vyše 2 milióny obyvateľov, pričom Prešporok len niečo nad 78 tisíc. Eleonóra BABEJOVÁ, *Fin-de-Siècle Pressburg. Conflict & cultural coexistence in Bratislava 1897 – 1914*, New York 2003, s. 263; Gerhard MELINZ – Susan ZIMMERMANN (ed.), *Wien – Prag – Budapest. Blütezeit der Habsburgermetropolen. Urbanisierung, Kommunalpolitik, gesellschaftliche Konflikte (1867 – 1918)*. Wien 1996, s. 22.

6 Podrobnejšie: Gabriela DUDEKOVÁ a kol., *Medzi provinciou a metropolou: Obraz Bratislavy v 19. a 20. storočí*. Bratislava 2012, najmä úvodnú kapitolu a tam uvedenú literatúru.

7 Elena MANNOVÁ, *Transformácia identity bratislavských Nemcov v 19. storočí*, *Historický časopis* 43, 1995, č. 3, s. 437–450; Elena MANNOVÁ, *Die Pressburger Deutschen und ihre Vereine im 19. Jahrhundert. (Vornationale Identität im multiethnischen urbanen Raum)*, in: Wynfrid Kriegleder – Andrea Seidler – Jozef Tancer (Hrsg.), *Deutsche Sprache und Kultur im Raum Pressburg*, Bremen

Napriek tomu, že v priebehu dlhého 19. storočia Prešporok zasiahli bezprostredné vojnové udalosti viackrát, charakterom a intenzitou zásahov do každodenného života obyvateľstva boli neporovnateľné s režimom totálneho nasadenia počas Veľkej vojny. Z najväčších a najvýznamnejších vojnových konfliktov sa mesta dotkli napoleenské vojny. Známy je najmä tzv. prešporský mier, ktorý bol podpísaný v miestnom Primaciálnom paláci 26. decembra 1805 po bitke pri Slavkove. Deštrukčné účinky na mesto malo najmä trojdňové bombardovanie francúzskymi vojskami Napoleona I. v júni 1809 v snahe dobyt' prechod cez Dunaj. Obyvateľstvo mesta postihli aj dôsledky vojny v podobe následnej ekonomickej krízy; obraz a význam mesta však zmenil aj požiar hradu v roku 1811, ktorý zapríčinila tam sídliaca vojenská posádka. Na každodenný život obyvateľstva mali bezprostredný dosah tiež revolučné udalosti 1848/1849. Prešporok, v tom čase sídlo uhorského snemu, sa v priebehu dvoch rokov zmenil z miesta začiatku revolúcie v Uhorsku (verejným prejavom Lajosa Kossutha 15. marca 1848 o prijatí tzv. marcových zákonov) na dejisko popravy 13 maďarských povstalcov a sídlo cisárskeho vojenského dištriktu, ktorý sa centralizáciou snažil konsolidovať porevolučné pomery. Posledným vojenským zápasom pred prvou svetovou vojnou, ktorý sa bezprostredne dotkol Prešporka a ktorý sa odohral na jeho predmestí ako záverečná bitva prusko-rakúskej vojny, bola bitka pri Lamači 22. júla 1866. Boje však mesto nezasiahli priamo a krátka bitka sa pre obyvateľstvo mesta stala viac atraktívnou udalosťou budiacou záujem divákov, než jeho priamym ohrozením (škody spôsobila delostrelecká paľba len v okolitých obciach Lamač a Dúbravka).⁸

Zatiaľ čo do poslednej tretiny 19. storočia bol Prešporok, ako významné strategické centrum na brehu Dunaja a úpätí Malých Karpát, viac či menej zasiahnutý vojnovými udalosťami na svojom území alebo v bezprostrednom okolí, jeho význam v prípadnom budúcom vojnovom konflikte sa zmenil na zásobovacie a logistické centrum. Vojenské velenie počítalo práve s takouto úlohou miest: „Úspech operácií závisí hlavne od toho, do akej miery sa podarí postarať o ... potreby armády. ... Ak mestá v stredoveku mali strategický význam – v súčasnosti ho majú dvakrát väčší.“⁹ Prešporok však zároveň

2002, s. 65–82; Elena MANNOVÁ, *Associations in Bratislava in the Nineteenth Century: Middle-class Identity or Identities in a Multiethnic City?*, in: Graeme Morton – Boudien de Vries – Robert J. Morris (eds.), *Civil Society, Associations and Urban Places: Class, Nation and Culture in Nineteenth-Century Europe*, Stroud 2006, s. 77–85; Jozef TANCER – Elena MANNOVÁ, *Od uhorského patriotizmu k menšinovému nacionalizmu. Zmeny povedomia Nemcov na Slovensku v 18. a 20. storočí*, in: Gabriela Kiliánová – Eva Kowalská – Eva Krekovičová (eds.), *My a tí druhí v modernej spoločnosti*, Bratislava 2009, s. 351–415.

8 Vladimír HORVÁTH – Darina LEHOTSKÁ – Ján PLEVA (ed.), *Dejiny Bratislavy*, Bratislava 1982, s. 129, 158–164.

9 Nyugatmagyarországi Híradó, 22. 12. 1912. Citované podľa: Vojtech DANGL, *Prešporok ako posádkové mesto (1867 – 1914)*, *Vojenská história* 17, 2013, č. 2, s. 8.

zohrával úlohu aj ako vojensko-veliteľské centrum. Bol sídlom tretej najväčšej posádky v Uhorsku a veliteľstva V. armádneho zboru, ako aj veliteľstiev viacerých brigád a divízií.¹⁰ Vplyv armády na život v meste naznačuje aj počet v meste dislokovaných príslušníkov armády. V roku 1910 to bolo až 4.800 vojakov, čo predstavovalo 7% z celkového počtu obyvateľov Prešporoka. Počas prvej svetovej vojny sa Prešporok stal cieľovou stanicou, v ktorej sa museli hlásiť rukujúci vojaci, kde boli ubytovaní a prechádzali výcvikom alebo ďalej transportovaní na front či k iným posádkam. Tu sídlila vojenská nemocnica i vojenský súd. Pôsobnosť prešporského vojenského okruhu sa vzťahovala na široký región, zahŕňajúci aj časť rakúskeho Burgenlandu. Spadali pod neho okrem iného aj zajatecké tábory, budované na území dnešného Slovenska, Maďarska a Rakúska.¹¹

Mesto bezprostredne pred a po vyhlásení prvej svetovej vojny

V priebehu mesiaca nasledujúceho po spáchaní atentátu na Františka Ferdinanda a jeho manželku 28. júna 1914, keď sa rozhodovalo, či habsburská monarchia vstúpi alebo nevstúpi do vojnového stavu, rezonovali v pamäti obyvateľov Prešporoka spomienky na bitku pri Lamači, ktorá prebehla rýchlo a mesta sa prakticky nedotkla. Ako uviedli miestne nemecky písané noviny *Westungarischer Grenzbote*: „Slovo vojna pozná naša dnešná generácia už len zdialky. Posledná vojna bola v roku 1866, teda pred 48 rokmi. Medzi nami žije už len málo takých, ktorí boli vtedy dospelými mužmi a môžu sa na ňu presnejšie pamätať.“¹² Ako väčšina radového obyvateľstva, ani oni si nedokázali predstaviť rozsah a intenzitu blížiacej sa vojnovej kataklizmy, ktorá dostala prívlastok Veľká vojna.

Správa o atentáte na následníka habsburského trónu Františka Ferdinanda d'Este a jeho manželky Žofie Chotkovej zapôsobila na prešporské obyvateľstvo a miestnu tlač ako šok. Všetky noviny uverejnili smútočné oznámenia a vyjadrenia sústrasti panovníkovi Františkovi Jozefovi. V prvých týždňoch po atentáte zaplňali stránky prešporských novín správy o atentáte a jeho vyšetrovaní, o prípravách a potom priebehu pohrebu zosnulého následníka, i informácie o smútočných podujatiach v meste. Konzervatívny a zároveň najstarší prešporský denník *Preßburger Zeitung* označil atentát za zločin veľkosrbského sprisahania: „Väčšine miestnych a provinčných orgánov je jasné, že zavraždenie následníka trónu je dielom veľkosrbského sprisahania, siahajúceho do Belehradu.“ A to napriek tomu, že následník – ako sa denník vyjadril – „mal v hlave hotový plán mierového riešenia ťažkej juhoslovanskej otázky“ v monarchii. Ako príčinu, prečo bol zavraždený

10 Podrobnejšie: V. DANGL, *Prešporok ako posádkové mesto*, s. 7–12.

11 Bližšie pozri: Jana ZAŤKOVÁ, *Zabudnutí vojaci: Zajatci v oblasti Vojenského veliteľstva Bratislava 1914 – 1918*, Bratislava 2013.

12 *Allgemeine Spannung. – Unsinnige Gerüchte*, in: *Westungarischer Grenzbote*, 26. 7. 1914, s. 3.

práve František Ferdinand, ktorého denník označil za „*najväčšieho priateľa Slovanov v Rakúsko-Uhorsku*“, uviedol veľkosrbskú ideu, ktorej cieľom bolo podľa neho „*zničenie Rakúska*“: „*Následník, od ktorého sa očakávalo uskutočnenie trialistickej idey, musel padnúť nie preto, že bol nepriateľom, ale priateľom Srbochorvátov. Atentát bol namierený nie proti osobe, ale proti štátu.*“¹³

Mestské orgány zorganizovali 1. júla mimoriadne smútočné zhromaždenie mestského zastupiteľstva, ktorého sa zúčastnili reprezentanti lokálnej správy v smútočných „*čiernych salónnych oblekoch*“, aby vyjadrili nielen sústrasť, ale aj lojalitu Františkovi Jozefovi a dynastii. Po úvodných sústrastných prejavoch funkcionárov mesta a župana prešporskej župy Aurela von Bartala schválilo zhromaždenie rozhodnutie mešťanostu Teodora Brollyho, že na radnici a ostatných mestských budovách budú vyvesené smútočné vlajky a na znak smútku budú zvoniť zvony radnice v čase spáchania atentátu od 10.45 hod. do 11.00 hod., a to denne, až do uskutočnenia pohrebu zosnulého následníka.¹⁴ O pár dní nasledovalo mimoriadne zhromaždenie zástupcov prešporskej župy, na ktorom župan opätovne vyjadril podporu a lojalitu „*verného ľudu Uhorska*“ svojmu „*šedivému kráľovi a vládcovi, ktorý nezostal ušetrený žiadneho utrpenia na tomto svete.*“ Väčšina sústrastných vyjadrení sa niesla v sentimentálnom duchu, opisujúc tri pozostalé siroty a životné straty Františka Jozefa v podobe násilnej smrti jeho brata Maximiliána, manželky Alžbety, následníka Rudolfa a napokon aj Františka Ferdinanda. Slovanmi župana Bartala: „*Trpký osud ho obral rad za radom o všetkých, ktorých miloval a teraz musel prísť ešte aj o dediča svojho trónu.*“¹⁵ Podobné smútočné zhromaždenia zorganizovali všetky náboženské obce v Prešporku – katolícka, evanjelická, židovská ortodoxná i neologická.¹⁶ Miestna katolícka cirkev sa rozhodla usporiadať 4. júla slávnostné requiem v Dóme sv. Martina a nariadila slúžiť zádušné omše a zvoniť denne od 10.30 hod. do 11.15 hod. vo všetkých katolíckych chrámoch na území Prešporka až do dňa pohrebu.¹⁷

Bezprostredne po atentáte a v čase príprav pohrebu sa miestna tlač vyjadrovala k prípadnému vojnovému riešeniu konfliktu so Srbskom zdržanlivo. Ani prouhorské noviny *Westungarischer Grenzboten* sprvu nepropagovali vojenský postup voči Srbsku, hoci

13 *Die europäische Presse gegen das großserbische Verbrechen*, Preßburger Zeitung, 1. 7. 1914, Morgenblatt, s. 1.

14 *Außerordentliche Generalversammlung des Munizipal-Ausschusses der kön. Freistadt Pozsony am 1. Juli 1914. Feierliche Trauerkundgebung für weiland Erzherzog-Thronfolger Franz Ferdinand und Höchst-dessen Gattin*, Preßburger Zeitung, 1. 7. 1914, Abendblatt, s. 1.

15 *Trauer-Generalversammlung des Komitates*, Westungarischer Grenzboten, 6. 7. 1914, s. 3.

16 *Trauergeneralversammlung*, Preßburger Zeitung, 2. 7. 1914, Morgenblatt, s. 4; *Trauersitzung*, Tamže, s. 4.

17 *Außerordentliche Generalversammlung der aut. Kath. Kultusgemeinde*, Preßburger Zeitung, 2. 7. 1914, Morgenblatt, s. 2.

opakovane prezentovali svoje protisrbské postoje a tvrdili, že vysoké kruhy v Srbsku spolupracovali s atentátnikmi. Svoju úvahu o budúcom vývoji zo začiatku júla zhrnuli konštatovaním, že budúcnosť habsburskej monarchie závisí od situácie na Balkáne, od jej pomeru k južným Slovanom.¹⁸ O prvých protisrbských prejavoch a demonštráciách informovala miestna tlač 3. júla v správach o prevoze telesných pozostatkov Františka Ferdinanda do Viedne. Denník *Preßburger Zeitung* publikoval správy, že časť Viedňanov sprevádzajúcich rakvu mestom sa presunula pred srbské veľvyslanectvo, na ktoré začali hádzať kamene, ďalší protestovali pred srbským chrámom vo Viedni.¹⁹ Situácia a aj rétorika miestnej tlače sa výrazne zmenili po predložení ultimáta Rakúsko-Uhorska srbskej vláde a jeho zamietnutí 25. júla.

Pietu vystriedali vyčkávanie a nervozita, či zostrená medzinárodná kríza vyústi do vojnového konfliktu. O reálnej možnosti vyhlásenia vojny informovala obyvateľstvo Prešporka miestna tlač v deň, keď malo Srbsko odpovedať na ultimátum: „*je pravdepodobné, že rakúsko-uhorská vláda v súlade s Haagskymi dohodami v prípade, že Srbsko nedodrží lehotu alebo podmienky [ultimáta], dnes, v nedeľu večer o šiestej hodine, oficiálne vyhlási vypuknutie vojny. ... V tomto prípade sa očakáva, že aj cisár a kráľ, ako to bolo v prípadoch predchádzajúcich vojen, vydá pre obyvateľov monarchie manifest o vojne.*“²⁰ Kým časť konzervatívnej, liberálnej a ľavicovej tlače zaujala vyčkávacie alebo priamo odmietavé stanovisko voči vojnovému postupu, miestne nacionalisticky orientované periodiká, najmä maďarské a nemecké, vyjadrili nevyhnutnosť takýchto radikálnych krokov voči Srbsku.²¹

Najnovšie výskumy na lokálnej úrovni dokazujú, že všeobecné vojnové nadšenie pri vyhlásení vojny na prelome júla a augusta 1914 je aj v Rakúsko-Uhorsku mýtus. Aj v Nemecku, kde sa v spoločnosti mimoriadne silne prejavoval vplyv nacionalizmu a militarizmu, boli verejné prejavy vojnového nadšenia pri vyhlásení vojny záležitosťou veľkých miest a jeho nositeľmi boli najmä nemecké vojenské a nacionalistické meštianske kruhy. Vojnové nadšenie, prezentované v propagandisticky zameraných článkoch, nebolo záležitosťou celého obyvateľstva, ale len niektorých skupín, najmä intelektuálov a mladíkov ovplyvnených nacionalizmom a propagandou.²² Navyše, prvotné zhromaždenia proti

18 *Was nun?*, Westungarischer Grenzbote, 7. 7. 1914, s. 1.

19 *Große Demonstrationen vor den serbischen Gesandtschaft in Wien*, Preßburger Zeitung, 3. 7. 1914 Abendblatt, s. 1; *Die Ankunft der Leichen in Wien*, Tamže.

20 *Wahrscheinlichkeit einer formellen Kriegserklärung für den Fall der serbischen Ablehnung*, Westungarischer Grenzbote, 25. 7. 1914, s. 3.

21 *Klare, verbindliche Antwort*, Westungarischer Grenzbote, 25. 7. 1914, s. 3; *Die Frist war um. Serbien bleibt unbeugsam*, Tamže, 26. 7. 1914, s. 1.

22 Volker ULLRICH, *Kriegsalltag. Zu inneren Revolutionierung der Wilhelminischen Gesellschaft*, in: Wolfgang Michalka (Hrsg.), *Der Erste Weltkrieg. Wirkung, Wahrnehmungen, Analyse*, München

vojne, organizované v nemeckých mestách sociálnou demokraciou, boli po zavedení vojnoveho režimu zakázané.²³

Rovnaké závery potvrdzuje analýza lokálnej tlače a situácie v Prešporku a v uhorských mestách. Zhromaždenia ľudí vznikali spontánne, v prvom rade vo veľkých mestách, kde obyvatelia čakali na nové správy. Miestne vojenské posádky v mestách, za podpory úradných a policajných orgánov, organizovali v deň vyhlásenia čiastočnej mobilizácie a v nasledujúcich dňoch vojenské koncerty a pochody, ku ktorým sa spontánne pridávala časť divákov. Situácia na vidieku a v malých mestách bola odlišná. Tam zhromaždenia organizovali priamo miestne úrady s prísnu policajnou kontrolou, zameranou najmä na potenciálnych politických odporcov. Na území osídlenom Slováckmi robili preventívne prehliadky a opatrenia, ktoré mali zastrašiť slovenských aktivistov pred prejavmi verejných protestov voči vojne, čo sa na základe mimoriadnych zákonov pre prípad vojny (schválených uhorským parlamentom v roku 1912, ktoré nadobudli účinnosť vyhlásením čiastočnej mobilizácie 28. júla) mohlo kvalifikovať ako tresný čin poburovania. Rovnaký postup uplatňovali voči aktivistom ostatných nedominantných národov v Uhorsku, ako aj ľavice. Správy lokálnych úradníkov o náladách obyvateľstva a bezpečnostných opatreniach po vyhlásení vojny a pri mobilizácii vojakov svedčia o tom, že aj menšie prejavy nespokojnosti či protestu boli týmto spôsobom potlačené.²⁴

Práve nacionalistické maďarské a nemecké noviny prinášali patetické opisy vojnového nadšenia a demonštrácií za vojnu vo Viedni a Budapešti. Takto informovali aj o udalostiach v Prešporku. Naopak, konzervatívna ľavicová tlač komentovala tie isté udalosti zdržanlivo a písala o menších počtoch zúčastnených, ako aj o rozporuplných náladách. Maďarské nacionalistické noviny *Nyugatmagyarországi Híradó*, vychádzajúce

– Zürich 1994., s. 603 a nasl.; Jeffrey VERHEY, *Der „Geist von 1914“ und die Erfindung der Volksgemeinschaft*, Hamburg 2000; Porovnaj: Ivan ŠEDIVÝ, *Češi, české země a velká válka 1914–1918*, Praha 2001, s. 35–36.

23 Thomas FLEMMING – Bernd ULRICH, *Heimatfront. Zwischen Kriegsbegeisterung und Hungernot – wie die Deutschen den Ersten Weltkrieg erlebten*, München 2014, s. 26–29.

24 Podrobnejšie: Gabriela DUDEKOVÁ, *Dvoječná zbraň. Vojnové nadšenie, perzekúcie a problém lojality Slovákov v prvej svetovej vojne*, in: Edita Ivaničková a kol., *Kapitoly z histórie stredo-európskeho priestoru v 19. a 20. storočí. Pocta k 70-ročnému jubileu Dušana Kováča*, Bratislava 2011, s. 243–268; Gabriela DUDEKOVÁ, *Vojnové nadšenie alebo odpor? Reakcie na vypuknutie I. svetovej vojny*, *Historická revue* 25, 2014, č. 7, s. 24–30. K problému vojnového nadšenia v Uhorsku pozri: Dániel SZABÓ, *A magyar háborús lelkesedés az első világháború kitörésekor*, in: Cornel GRAD – Viorel CIUBOTĂ (eds.), *1918. Sfârșit început de epocă. Korszakvég – korszakkezdet. The End and the Beginning of an Era*, Cluj-Napoca 1998, s. 75–86; Dániel SZABÓ, *A magyar háborús lelkesedés az első világháború kitörésekor*, in: Cornel Grad – Viorel Ciubotă (eds.), *1918. Sfârșit început de epocă. Korszakvég – korszakkezdet. The End and the Beginning of an Era*, Cluj-Napoca 1998, s. 75–86; Dániel SZABÓ, *Magyarország nem volt, hanem lesz. Háborús lelkesedés a populáris színelőadások tükrében*, in: Gábor Gyáni – Gábor Pajkossy, *A pesti polgár. Tanulmányok Vörös Károly emlékére*, Debrecen 1999, s. 185–198.

v Prešporoku, informovali v rovnakom duchu ako nemecké *Westungarischer Grenzbote*, ktoré nazvali zhromaždenie a sprievod v Prešporoku 27. júla „*demonštráciami za vojnu*“. Nadšene a s pátosom opisovali, že „*za zvukov vojenskej kapely miestneho 72. pešieho pluku sa zhromažďilo veľké množstvo ľudí, ktorí opakovane volali na slávu kráľovi, vojne, vlasti a armáde.*“ Vyhlasovali to za dôkaz, že „*Uhorsko je jednotné, všetky rozdiely sa zotreli!*“. Sprievod skončil pri Petófiho pamätníku, z podstavca ktorého muž nesúci maďarskú zástavu recitoval jeho maďarskú báseň z revolúcie 1848/1849 *Mađari na nohy!* (Talpra Magyar!). Noviny informovali o prítomnosti rakúskych i uhorských symbolov, avšak s jednoznačnou prevahou maďarskej/uhorskej symboliky s odkazom na revolučné ciele Maďarov z obdobia revolúcie 1848/49. O 3 dni neskôr písali o ďalšom večernom sprievode Prešporčanov za vojnu, ktorý vyvrcholil spievaním maďarských národných piesní opätovne pri Petófiho pomníku pred mestským divadlom. Podľa tejto správy kráčali ulicami „*vo veľkom množstve muži i ženy, mladí i starí*“, pričom na čele sprievodu niesli obraz Srba na šibenici s nápisom „*Smrť Srbom!*“²⁵ Naproti tomu Slovenské *Robotnícke noviny* priniesli iný pohľad na tú istú udalosť: „*Na prešporských uliciach je teraz hlučno. Všetko hovorí len o vojne a vždy na večer sú sprievody s vojenskou hudbou a faklami, ktorými má prísť k výrazu oduševnenia za vojnu. A na tvárach všetkých čítame hroznú otázku: Čo len bude?*“²⁶ Aj *Preßburger Zeitung* informoval o týchto udalostiach zdržlivo a s odstupom.

Mimoriadna situácia a výnimočný vojnový režim

Mimoriadna situácia nastala v Prešporoku prakticky hneď po vyhlásení čiastočnej mobilizácie a potom vojny Rakúsko-Uhorska Srbsku. V meste sa prejavil jeden z nových znakov príznačných pre prvú svetovú vojnu – masovosť. Do Prešporka prúdili vlaky s rukujúcimi, čo na čas úplne ochromilo civilnú dopravu. Prvého augusta to bolo vyše 30-tisíc osôb, z ktorých časť bola ubytovaná vo vojenských objektoch v meste.²⁷ Ďalšiu prepravu civilných osôb obmedzovali aj v neskoršom období mimoriadne zákony pre prípad vojny, ktoré výrazne zasiahli do života mestskej komunity. Obmedzili nielen slobodu tlače, zhromažďovania a ďalšie občianske slobody, ale aj kompetencie mestskej a župnej samosprávy dosadením vládneho komisára. Za vládneho komisára bol ministrom

25 *Demonstrationen in unserer Stadt*, *Westungarischer Grenzbote*, 28. 7. 1914, s. 4; *Demonstrationen in Pozsony*, Tamže, 30. 7. 1914, s. 5.

26 *Chýrnik. Na prešporský uliciach*, *Robotnícke noviny*, 30. 7. 1914, s. 7.

27 *Pozsony mobilisiert*, *Pressburger Presse*, 3. 8. 1914, s. 2.

vnútra menovaný dovtedajší prešporský župan Bartal s tým, že jeho kompetencie sa týkali nielen župy, ale aj mesta.²⁸

Stála prítomnosť vojenskej posádky a presuny vojsk znamenali pre mesto na jednej strane finančnú a organizačnú záťaž, na druhej strane to uľahčovalo miestnym podnikom získať štátne dodávky pre armádu. Podľa evidencie vojenskej správy sa na začiatku vojny zo všetkých 208 podnikov, ktoré priamo zásobovali armádu v Uhorsku, nachádzalo až 16 v Prešporku.²⁹ Pobyt vojska v meste počas vojny a stále prísuny chorých a ranených znamenali hrozbu šírenia epidémií medzi civilné obyvateľstvo, čo vyvolávalo strach a paniku.³⁰

Čo sa týka vojnového nadšenia počas mobilizácie vojakov od 4. augusta a ich rozlúčky s rodinami pri ďalšom transporte, situácia bola odlišná od reality večerných fakulových sprievodov, organizovaných po vyhlásení vojny a od ich patetických opisov v tlači. Aj autori článkov v dennej tlači konštatovali, že je pochopiteľné, keď rukujúci vojaci, najmä otcovia a živitelia rodín, neprejavujú žiadne našenie. Toto presvedčenie vyjadril aj vedúci mestského vojenského oddelenia, ktorý vyzval Prešporčanov k solidarite s rodinami, ktoré takto zostanú dočasne bez živiteľa.³¹ Vojnové nadšenie, ktoré pociťovala a vyjadrovala malá časť mestského obyvateľstva a ktoré bolo aj odrazom davovej hystérie a „regrútskej rozlúčky vo veľkom“, vystriedalo vytriezvenie s príchodom prvých vlakov ranených, s nastolením vojnového núdzového režimu a s prvými prejavmi ekonomickej a zásobovacej krízy. Rukovanie v ďalších štádiách vojny sprevádzali už iné nálady a opisy v miestnej tlači. Prešporské *Robotnícke noviny* informovali o ďalšom rukovaní na Vianoce 1914 už v inom duchu: *„Pred stoličnými a mestskými domami vidieť je v tieto dni húfce ľudí mladších i starších, ktorí čakajú, až ich povolajú pred komissiu, ktorá ich má uznať za schopných alebo neschopných ku vojenskej službe. So srdcom sevretým starostou o svoju rodinu a živnosť predstupuje mnohý z nich pred túto komissiu, preto nenie pri týchto assentýrkach bujného veselia, ktoré vidíme pri obyčajných assentírkach. Ale niekedy aj u týchto starých »rekrútov« veselost prerazí si cestu, mladá rekrútska krv začne kolovať v jich žilách, zaznie spev a krik, najmä keď alkohol vo väčšej masse prijatý začne účinkovať, že by ste ani veriť nechceli, že idú k assentírke mužovia, ktorí majú doma 5, 6 alebo i viac detí. »Veď sme len raz tu na svete«, spievajú si s chrapľavým hrdlom, ale cítite, že falošné*

28 Podrobnejšie: Viliam KARÁCSONY, *Správa mesta Bratislavy v rokoch 1914 – 1918*, Bratislava, Zborník mestského múzea, 15, 2003, s. 103– 113; Gabriela DUDEKOVÁ, *Veľká vojna v meste a jej sociálne dôsledky – príklad Prešporka/ Bratislavy*, in: Slavomír Michálek a kol., *Slovensko v labyrinte moderných európskych dejín*. Pocta historikovi Milanovi Zemkovi, Bratislava 2014, s. 50–51.

29 V. DANGL, Prešpork ako posádkové mesto, s. 9.

30 *Ueber das Auftreten von Flecktyphus in unserer Stadt*, Preßburger Zeitung, 19. 1. 1915, Morgenblatt, s. 2.

31 Richard KÁNYA, *Bitte*, Preßburger Zeitung, 3. 8. 1914, Morgenblatt, s. 9.

*tóny neidú z úprimnej rekrútskej veselosti. Matka Starosť im pozerá z očí a drží v moci jich mysle.*³²

Reakciou obyvateľstva na hroziaci vojnový konflikt a na prvé opatrenia mimoriadneho vojnového režimu bola panika. Ľudia vykúpili zásoby potravín, liekov a základných komodít, takže sa stali nedostatkovými. To malo za následok nielen nedostatok, ale aj neúmerné zdražovanie tovarov. Podobne zareagovalo obyvateľstvo v oblasti financií – drobní sporitelia začali hromadne vyberať svoje vklady z bánk,³³ takže hneď na začiatku vojny hrozila bankovému sektoru kríza z nedostatku hotovosti. Z obehu zmizli strieborné mince, ktoré ľudia tezaurovali v snahe uchovať si peniaze kryté drahým kovom, na rozdiel od bankoviek a štátoviek, ktoré štát dával do obehu s postupujúcou inflačnou špirálou. Mestská rada opakovane vydala plagátové výzvy, aby obyvatelia dôverovali bankovkám, ale situáciu to nezvrátilo a neskôr musela banka dať do obehu bankovky aj namiesto 2-korunových strieborných mincí.³⁴

Hneď na začiatku vojny sa prejavil pre hraničné mesto Prešporok špecifický problém zásobovania, ktorý predstavoval vývoz potravín a surovín z prešporského regiónu do susedného Rakúska, najmä do metropoly Viedne. Už 2. júla publikovala prešporská tlač správu, že prebieha obrovský vývoz potravín do Viedne, a to jednak lodnou dopravou vo veľkom (údajne 2 až 3 vagóny denne), jednak prostredníctvom drobných dodávateľov. To vraj spôsobuje enormné zvyšovanie cien v Prešporoku, ktoré sú preto vyššie než v iných uhorských mestách.³⁵ Nedostatočne fungujúci systém núdzového vojnového hospodárenia a zásobovania sa v Prešporoku zdôvodňoval práve vývozom nedostatkového tovaru do Rakúska a Viedne aj v ďalších vojnových rokoch. Zdražovanie potravín pritom postihlo Prešporok aj z ďalšieho dôvodu – kvôli prítomnosti veľkého počtu vojakov. Štúdia situácie v uhorských mestách na prelome rokov 1914 a 1915 ukázala, že najrýchlejšie a najvyššie stúpili ceny potravín predovšetkým v mestách v blízkosti frontu a v sídlach s koncentráciou vojska.³⁶

Každodennosť prvej svetovej vojny

Mimoriadny vojnový režim, opatrenia ktorého mali v priebehu vojny tendenciu zostrovať sa, zasiahli do každodenného života každej rodiny a jednotlivca. Týkalo sa to rovnako

32 *Assentýrky*, Robotnícke noviny, 25. 12. 1914, s. 3.

33 *Der Krieg und die Sparkassen*, Westungarischer Grenzbote, 30. 7. 1914, s. 5.

34 Archív mesta Bratislavy (ďalej AMB), Zbierka plagátov, Prvá svetová vojna, Plagát mešťanostu Prešporoka z 5. 8. 1914: Brolly, Tivadar, *Polgártársak! / Mitbürger!*

35 *Lebensmittelausfuhr aus Pozsony*, Preßburger Zeitung, 2. 7. 1914, Morgenblatt, s. 4.

36 Lajos VÁRHIDY, *A magyar vidéki városok háborús igazgatása*, Városi Szemle, roč. 8, 1915, s. 222–224.

narukovaných vojakov, ako aj situácie v zázemí, kde sa obyvatelia museli podriadiť sprísneným bezpečnostným a policajným opatreniam, ale najmä vyhláškam a nariadeniam, ktoré postupne zaviedli systém regulovaného štátneho hospodárstva a distribúcie nedostatkových potravín či surovín. Každodennou realitou za Veľkej vojny sa stala vojenská a pracovná povinnosť, šetrenie a odriekanie, nedostatok, nefunkčné zásobovanie, dennodenné zháňanie potravín a státie v radoch na ne, hľadanie alternatívnych zdrojov príjmov a predmetov dennej spotreby, Štátna regulácia, ktorá sa míňala zamýšľaným cieľom, mala v konečnom dôsledku za následok prekvitajúci čierny trh a bohatnutie niektorých skupín z vojnových dodávok i šmeliny, čo bolo v ostrom kontraste so všadeprítomnou propagandou.

Efekt mimoriadnych opatrení, pôvodne prezentovaných ako dočasné, sa však ukázal byť dlhodobý, s presahmi až do povojnovej reality. Predovšetkým sa to týkalo miery vstupu štátu do ekonomiky a organizácie života spoločnosti. Zásahy štátnej moci do každodenného života sa prejavovali vo viacerých oblastiach. Okrem spomínaného obmedzenia slobody tlače, zhromažďovania a ďalších opatrení v rámci mimoriadneho vojnového režimu to bola najmä regulácia a výrazné obmedzenie konzumu, podporované a zdôvodňované propagandou, vyžadujúcou od každého obyvateľa ochotu „*obetovať sa v prospech vlastí*“. Najmä rozpor medzi propagandou a realitou viacročného odriekania sa stal zdrojom radikalizácie a príčinou verejných protestov obyvateľstva v roku 1917 a 1918.

O mimoriadnych opatreniach štátu bolo obyvateľstvo pravidelne informované v tlači a prostredníctvom plagátov s publikovanými nariadeniami ministerstiev či miestnych župných a mestských úradov. Ich vysoká frekvencia a charakter dokazujú, ako mimoriadny režim určoval rytmus a chod každodenného života prakticky každej rodiny a jednotlivca v meste. Okrem nariadení o pravidelných doplnovacích vojenských odvodoch, ako aj rekviráciách koní, úrody a nedostatkových surovín, to boli vyhlášky zavádzajúce maximálne ceny potravín, potravinované lístky na chlieb a múku (na Veľkú noc 1915) a postupne na ďalšie základné potraviny a potreby (masť, cukor, tuk, zemiaky, palivo atď.) a o obmedzení spotreby zavedením tzv. dvoch dní bez mäsa a bez tuku.³⁷ Úradné vyhlášky a plagáty pravidelne vyzývali aktívne sa zúčastniť na vojnových pôžičkách a akciách podporujúcich vojnový režim, ktoré prezentovali spravidla ako dobročinné akcie na podporu rodín narukovaných, vojnových vdov, sirôt a invalidov. Skutočnosť, že pre mnohých dodávateľov tovarov pre vojsko a producentov, ktorí boli aktívni na čiernom

37 Zákaz predaja a konzumu mäsa zaviedli v Uhorsku v podobe tzv. dňa bez mäsa v r. 1916, od júla 1917 ho rozšírili na dva dni bez mäsa (streda a piatok), podobne jeden deň bez masťi rozšírili v septembri 1917 na dva dni (pondelok a piatok).

trhu, znamenala vojna možnosť rýchleho vysokého zisku a sociálneho vzostupu, svedčia vyhlášky o trestoch za nepovolené zvyšovanie cien, pašovanie a zatajovanie zásob.³⁸

Obmedzenie konzumu sa dialo sprvu dobrovoľne ako ústretová reakcia na propagandistické výzvy, avšak postupom ekonomickej a zásobovacej krízy, ako aj regulačných opatrení režimu nadobúdajúceho totalitné rysy, nastalo všeobecné odriekanie z nutnosti. Išlo pritom o obmedzenie spotreby v širokom zmysle – nielen v oblasti stravovania, ale aj spotreby textilného tovaru a obuvi, paliva a kuriva, plynu a elektriny (v roku 1916 bol v Rakúsko-uhorskej monarchii prvýkrát zavedený letný čas), liekov a ďalších nevyhnutných potrieb. Zmeny stravovacích návykov sa propagovali prostredníctvom receptov v kuchárskych knihách nového typu, tzv. vojnových kuchárkach, i prostredníctvom kurzov úsporného varenia pre meštianske gazdinky. Prelomom v konzume meštianskej spoločnosti Prešporka bolo otvorenie úspornej vývarovne, tzv. mestskej kuchyne, aj pre stredné vrstvy obyvateľstva.³⁹ Ľudové kuchyne sa v predvojnovom období spájali výhradne s chudobou a pristupovalo sa k nim s patričným dešpektom. Strava v prešporských ľudových kuchyniach, i v tej pre stredné vrstvy, bola už v čase hlbokoj zásobovacej krízy v roku 1917 jednoduchá, nízkokalorická a v oveľa nižšej kvalite ako stravovanie v mestskom chudobinci pred vojnou. Išlo o múčne a zeleninové jedlá s využitím náhražkových surovín, mäso sa podávalo len ako vývar alebo v malom množstve približne raz za dva týždne.⁴⁰

Podobne boli k úspore v záujme vlasti vyzývané aj meštianske ženy v Prešporku. Miestne noviny sa v roku 1915 v článku *Viedenská jarná móda* obracali na čitateľky z vyšších kruhov s výzvou, aby dali peniaze radšej na dobročinnosť, než na nové toalety: „*Dámy, ktoré o seba dbajú, chcú byť oblečené vkusne a zodpovedajúc dobe*“. V článku prevzatom z časopisu *Wiener Mode* odporúčali namiesto bohato nariasených rób novú módu – solídne tmavé kostýmy s dlhými úzkymi sukňami, na ktoré vraj stačí polovičné množstvo látky než na predtým moderné šaty, a malé klobúky s novými „vojenskými“ názvami: „*admirálsky*“, „*husársky*“, „*ulánsky*“ a podobne. Ako ďalší tip autorka článku navrhla používať na kostýmoch a blúzkach vymeniteľné golieri, čím údajne toaleta rýchlo a bez ďalších nákladov zmení svoj výzor.⁴¹ Tie isté noviny v roku 1917 prinášali návody, ako prešit nové odevy z použitého materiálu v špeciálnej rubrike *Zo starého nové*. Situácia v nižších vrstvách v tom čase už bola kritická a nedostatok obuvi a ošatenia sa

38 AMB, Zbierka plagátov, Prvá svetová vojna, 1914 – 1918.

39 *Von der städtischen Mittelstandküche*, Pressburger Presse, 20, 7. 5. 1917, s. 3.

40 Pozri pravidelne uverejňované jedálne lístky ľudovej kuchyne a vývarovne pre stredné vrstvy: *Speisezettel der 1. Preßburger Volksküche + Speisekarte der städt. Mittelstandküche*, Preßburger Zeitung.

41 Ida BARBER, *Mode. Wiener Frühjahrsmode*, Preßburger Zeitung, 23. 5. 1915, Morgenblatt, s. 10; *Mode*, Tamže, 13. 7. 1917, Morgenblatt, s. 5.

prejavoval aj v stredných vrstvách, vrátane štátnych a mestských zamestnancov, pre ktorých boli určené osobitné príplatky a dodávky nedostatkového tovaru.

Šetrenie a nútené obmedzovanie konzumu sa prejavovalo aj v narušení rituálov a noriem sviatkovania, čo viedlo k ďalšej frustrácii obyvateľstva. Nedostatok u veľkej väčšiny obyvateľstva ostro kontrastoval s luxusom a spôsobmi zábavy úzkych špičiek, ktoré naďalej fungovali v hoteloch, kúpeľných centrách, kde sa predpisy o obmedzení spotreby často porušovali. Vo veľkomestách pokračoval operetný život a aj niektoré dobročinné podujatia „*v prospech vlasti*“ sa paradoxne spájali s luxusom. Napríklad hlavnou cenou v tombole v rámci veľkolepej 2-mesačnej výstavy v prospech invalidov, ktorá sa v Prešporke konala v lete 1917, boli luxusné kožušínové súpravy. Veľká časť obyvateľstva pritom trpela núdzou. V tom istom čase v Prešporke predávali na potravinové poukážky hrach ako náhradu za nedostatkové zemiaky.⁴²

Propaganda a problém lojality

Zatiaľ čo lojalita širokých vrstiev obyvateľstva voči režimu sa v dôsledku predlžujúceho vojnového stavu a najmä sociálno-ekonomickej krízy výrazne narušila, vedenie mesta aj naďalej prezentovalo navonok jednoznačnú lojalitu. V čase, keď sa prešporskí štátni úradníci sťažovali na prudký pokles životnej úrovne až na hranicu chudoby, miestne noviny tvrdili, že „*politika vyhladovania, ktorú vyhlásilo Anglicko*“, stroskotala. V úvodníku začiatkom roka 1916 napísali: „*V zázemí sa žije úsporne a striedmo, podmienky ale nie sú v žiadnom prípade neznesiteľné,*“ preto sa na prahu tretieho roka vojny „*dívame do budúcnosti s nezlomnou nádejou na víťazstvo*“. Prvé protesty proti regulačným opatreniam režimu a obmedzeniu spotreby pritom zaznamenali v Prešporke už začiatkom roka 1915, keď bolo treba početný dav protestujúcich rozohnať za pomoci vojska.⁴³

Súčasťou deklarovania lojality a podpory vojny bolo budovanie kultu vojenských plukov sídliačich v meste – 72. pešieho pluku spoločnej c. k. armády a 13. pluku uhorskej vlastibrany (honvédstva). Kríženie národnej identity s lojalitou voči vlasti sa komplikovalo problematickým definovaním vlasti, čo sa silne prejavovalo v prostredí multietnického Prešporka. Kým nemecká a slovenská časť obyvateľstva spravidla stotožňovala pojem vlasť s Rakúskom resp. celou monarchiou a prezentovala rakúske štátne symboly

42 *Die Kriegsfürsorge-Ausstellung*, Preßbuger Zeitung, 14. 7. 1917, Morgenblatt, s. 3; *Verkauf von grünen Erbsen*, Tamže, s. 4.

43 1916. *Ergebnisse des scheidenden und Aussichten des kommenden Jahres*, Preßbuger Zeitung, 1. 1. 1916, Morgenblatt, s. 1; *Mehldemonstration in der Schöndorfergasse*, Preßbuger Zeitung, 14. 2. 1915, Morgenblatt, s. 4.

(na panovníka sa odvolávali ako na cisára), Maďari jednoznačne uprednostňovali symboliku Uhorska (titulovaním panovníka ako uhorského kráľa) a zároveň prezentovali maďarskú národnú identitu a snahy o väčšiu nezávislosť Uhorska v rámci monarchie. Tieto odlišnosti sú viditeľné aj pri deklarovaní lojality Prešporka miestnymi úradmi a funkcionármi. V máji 1915 prešporské noviny priniesli zoznam 20 dôstojníkov a vyše 100 pešiakov 72. tzv. prešporského pluku – ako sa vyjadril mešťanosta Brolly – „*statočných synov Prešporka*“, členov „*nášho domáceho regimentu*“, vyznamenaných za hrdinské boje na Karpatskom fronte. V pripojenom sprievodnom liste veliteľ pluku Karl Rehwald zdôraznil, že bojujú za „*česť a slávu našej vrelemilovanej vlasti, k radosti a hrdosti našich najvyšších veliteľov, [ako aj] nášho slávneho panovníka, ťažko skúšaného cisára a kráľa.*“ Naproti tomu mešťanosta Brolly s nadšením prízvukoval, že vojaci zápasia „*na poli slávy verní za kráľa a vlasť, na ochranu rodnej zeme, za hrdosť a slávu Uhorska a nášho mesta*“.⁴⁴

Krátko predtým dala mestská rada pred mestským divadlom inštalovať a slávnostne odhaliť sochu tzv. železného honvéda, ktorý mal na čiapke vytesané číslo 13 – označenie pluku vlastibrany sídliaceho v Prešporku. Obyvatelia si mali zakúpiť pripravené klince rôznej hodnoty (zlaté, strieborné a železné) a ich obradným zatĺkaním do drevenej sochy premeniť uhorského honvéda na neporaziteľného železného bojovníka. Výťažok zo zakúpených klincov sa mal použiť na podporu vojnových invalidov. Za tým istým účelom zároveň predávali aj zmenšené cínové odliatky sochy. Autorom návrhu bol známy prešporský sochár Alojz Rigele, slúžiaci v tom čase v armáde v tzv. „*umeleckom oddieli*“. Slávnosť odhalenia sochy bola spojená s performatívnym prejavom lojality panovníkovi a dynastii. Zúčastnila sa jej arcikňažná Izabella ako protektorka tejto akcie, ktorá ako prvá zatĺkla klince do sochy: zlatý v mene Františka Jozefa, strieborný v mene svojom a ďalšie v mene svojich dcér. Postupnosť ďalších predstaviteľov civilnej, cirkevnej a vojenskej moci pri obrade kopíroval hierarchiu vládnych vrstiev. Jedinečnosť podujatia zdôrazňovala miestna tlač tvrdením, že župa a mesto Prešporok inštalovali sochu ako prvé v Uhorsku, po vzore viedenského železného bojovníka („*Wehrmann in Eisen*“).⁴⁵ Podľa vládneho komisára Bartala vybrali ako podobu sochy „*nie pancierovaného rytiera stredoveku, ale statočného vojaka v jednoduchej poľnej uniforme.*“ Vo svojej reči pri odhalení sochy 23. mája uviedol: „*Z dreva vytesaná stojí pred nami postava honvéda 13-tníka, ako vzor statočného vojaka. ... Tento pomník má byť pripomienkou statočnosti*

44 *Das Pozsonyer Helden-Regiment Nr. 72*, Preßburger Zeitung, 23. 5. 1915, Morgenblatt, s. 8.

45 „*Honvéd in Eisen*“, Preßburger Zeitung, 21. 5. 1915, Abendblatt, s. 3–4; *Se. Majestät und unser „Honvéd im Eisen“*, Tamže, 22. 5. 1915, Morgenblatt, s. 2; *Program für die Enthüllungsfeier „Honvéd im Eisen“*, Tamže, 23. 5. 1915, s. 3.

*našich vojakov, symbolom ich železnej vôle, ich železnej sily, symbolom jednoty armády a nášho národa za kráľa a vlast.*⁴⁶

K verejnému deklarovaniu lojality nabádala nielen propaganda prostredníctvom tlače a obrazových materiálov, ale – ako sme už spomínali – aj mestská rada vyhláškami a verejnými výzvami. Príkladom je výzva mešťanostu Brollyho, aby si obyvatelia Prešporka 25. júna 1915 vysvietili obloky na oslavu znovudobytia Evova.⁴⁷ Aj v čase blížiaceho sa ekonomického a sociálneho kolapsu monarchie v lete 1918, keď sa stupňovali protesty obyvateľov voči režimu v podobe štrajkov (napr. počas prvomájových osláv) i vzbúr vojakov (v júni 1918 v prešporských kasárňach), deklarovala miestna vládna hierarchia nespochybniteľnú lojalitu obyvateľstva mesta a župy. Slávnostný obradný priebeh mala za týmto účelom aj oficiálna návšteva mladého panovníka Karola Habsburského, jeho manželky Zity a syna Otta v Prešporke 16. júla 1918.⁴⁸

Ukončenie prvej svetovej vojny podpísaním mieru 11. 11. 1918 neznamenal v Prešporke ani zďaleka koniec výnimočnej situácie či zásobovacích a sociálnych problémov. Rozhodovanie, či bude Prešporok súčasťou novovzniknutej Československej republiky, alebo sa pripojí k Maďarskej republike, považovala veľká časť obyvateľstva za otvorenú otázku aj po obsadení mesta československým vojskom 1. januára a príchode predstaviteľov československej vlády do mesta 4. februára 1919 na čele s Vavrom Šrobárom. Zložitú situáciu spôsobovala nielen pasívna rezistencia maďarskej a nemeckej časti obyvateľstva, ale aj nebezpečenstvo rozšírenia revolučnej Maďarskej republiky rád. Oficiálne premenovanie mesta na Bratislavu 27. marca 1919 malo v tom čase skôr symbolický význam. Väčšina obyvateľstva akceptovala Bratislavu v rámci systému ČSR až po podpísaní mierových zmlúv v júni 1920 na Parížskej konferencii, vrátane Trianonskej, ktorá definitívne určila hranice medzi Československom a Maďarskom.⁴⁹ Identita obyvateľov

46 *Der „Honvéd im Eisen“ in Pozsony. Enthüllungsfest, Preßburger Zeitung, 24. 5. 1915, Morgenblatt, s. 2–3.*

47 AMB, Zbierka plagátov, Prvá svetová vojna: *Polgártársaim! Lemberg ismét a mienk! /Mitbürger! Lemberg ist wieder unser!* 25. 6. 1915.

48 Samu VERMES, *Az alispáni idősziak jelentése a vármegye közigazgatási állapotáról*, Pozsonyvármegye hivatalos lapja 27, 26. 9. 1918, s. 301–302.

49 Podrobnejšie: Dušan KOVÁČ, *Medzi Prešporkom a Bratislavou. Premeny mesta v revolučných mesiacoch 1918 – 1919*, in: Peter Švorc – Harald Hepner (eds.), *Veľká doba v malom priestore. Zlomové zmeny v mestách stredoeurópskeho priestoru a ich dôsledky (1918 – 1929)/ Grosse Zeit im kleinen Raum. Umbrüche in der Stadt des mitteleuropäischen Raumes und deren Wirkungen (1918 – 1929)*, Prešov – Graz 2012, s. 131–146; Gabriela DUDEKOVÁ, *Z „druhého mesta Uhorska“ na „hlavné mesto Slovenska“*, in: Tamže, s. 110–130; Gabriela DUDEKOVÁ, *Eine Stadt an der Grenze im Grossen Krieg. Am Beispiel Pressburgs*, in: Rudolf Kropf – Evelyn Fertl (eds.), *Der Erste Weltkrieg an der „Heimatfront“*. Tagungsband der 33. Schlaininger Gespräche, Eisenstadt 2014, s. 113–148.

„mesta na hranici“, a tým aj ich lojalita voči štátu, zostávala diferencovaná a často problematická. U časti starousadlíkov, tzv. Prešpurákov, zostávala aj v medzivojnovom období naďalej typická viacjazyčnosť a špecifická lokálna „prešpurácka“ identita.⁵⁰ Ako príklad takejto identity môžeme uviesť autora sochy Železného honvéda Alojza Rigeleho a jeho rodiny. Jeho dcéra v pamätiach na otca uviedla: „S kolónkou NÁRODNOSŤ v oficiálnom štátnom tlačive sme sa v rodinnom kruhu stretli prvýkrát koncom roka 1938. Bezradne som sa na ňu pozerala, potom som sa spýtala otca, čo tam vlastne mám napísať. Narodila som sa vo Viedni, od útleho detstva som vyrastala v Bratislave a v Šaštíne, školy mám maďarské, v rodinnom kruhu sa prekrýva nemčina s maďarčinou a pracujem ako administratívna pracovníčka v malom slovenskom podniku. Otec sa na mňa pozrel, usmial sa a tíško povedal: »Napíš si tam, dcéra moja, čo chceš. Je to vlastne jedno. Ja si do kolonky NÁRODNOSŤ napíšem: Pressburger«.⁵¹

* * *

Na rozdiel od predošlých vojen bola prvá svetová vojna špecifická mierou zásahov vojnového režimu, ktorý čoraz viac nadobúdala totalitné črty. Režim uplatňoval politiku totálneho nasadenia zdrojov ľudských – či už v rámci vojenskej alebo pracovnej povinnosti, ako aj dobrovoľnej práce –, materiálnych i finančných. Vysoký stupeň mobilizácie ľudských zdrojov sa vyznačoval masovosťou, a to nielen počtom narukovaných a nasadených vojakov, ale aj ranených a zajatcov, čo znamenalo enormnú záťaž pre zásobovanie, prepravu a logistiku. To neúmerne postihovalo práve také mestské centrá, akými bol Prešporok.

Regulačné opatrenia vlády, sprísnenie štátnej kontroly, obmedzenie spolčovacieho a zhromažďovacieho práva, ako aj zavedenie systému sprísneného policajného a trestného režimu, znamenali výrazný zásah do života spoločnosti. Rytmus každodenného chodu rodín narušila nielen neprítomnosť narukovaných živelov, ale čoraz väčšia závislosť na systéme centrálného zásobovania, ktorá sa v realite premietla do čakania v radoch na nedostatkový tovar, podriadenia sa celému radu regulačných opatrení na obmedzenie spotreby, zavedenia maximálnych cien tovarov a prídellového (lístkového) systému na základné potraviny a suroviny. Vojnový režim, vyžadujúci od každého občana osobnú obeť v prospech vlasti, bol postavený na princípe, ktorý môžeme označiť ako zásadu kontrolovanej zásluhovosti – len ten, kto prejavil ochotu k osobnej obeti a lojalitu voči

50 Najnovšie hodnotenie pozri: Daniel LUTHER, *Bratislava ako mýtus multikultúrnej tolerancie*, in: Blanka Soukupová a kol., *Mýtus – „realita“ – identita. Státni a národní metropole po prvni svetové válce*, Praha 2012, s. 107–119.

51 Zsol LEHEL, *Alojz Rigele*, Bratislava 2008, s. 91–92.

štátu a režimu, mal nárok na vojnovú podporu alebo vojnové príplatky, trestom za jej odopretie bolo odňatie dávok. To pre väčšinu rodín znamenalo vážne existenčné ohrozenie. Všadeprítomná propaganda, využívajúca rozličné formy (texty, obrazové materiály až po vyobrazenia na predmetoch dennej potreby) a najmodernejšie technické prostriedky (fotografia, film) nadobudla v prvej svetovej vojny podobu účinnej masovej zbrane nového druhu. Uvedené opatrenia a javy doľahli na každú rodinu a hlboko zasiahli do každodenného života obyvateľstva. Spočiatku boli výnimočné zásahy štátu prezentované ako mimoriadne a dočasné, ktoré budú platiť len počas krátkej doby, kým sa dosiahne rýchle víťazstvo. V prostredí predlžujúceho sa vojnového stavu a režimu sa však pôvodne výnimočné opatrenia stali trpkou znášanou normalitou a dôvodom na protesty obyvateľstva.⁵²

Naznačené trendy potvrdzuje aj vývoj situácie počas vojny v Prešporoku. Kým na začiatku vojny mestská rada a časť obyvateľstva dávali najavo ochotu vstúpiť do vojny a rešpektovať nevyhnutné opatrenia mimoriadneho vojnového režimu, najmä od roku 1917 sa množili verejné protesty v podobe sťažností, kolektívnych požiadaviek robotníkov, ale aj štátnych a mestských zamestnancov. Protesty nadobudli podobu štrajkov a hladových pochodov, ktorých sa zúčastňovali nielen robotníci, ale aj príslušníci stredných vrstiev. Pre situáciu na sklonku leta a začiatku jesene 1918 je charakteristická enormná zásobovacia kríza, ekonomický a sociálny rozvrat v civilnom aj vojenskom sektore (štrajky civilov, vzbury vojakov, dezertéri v okolí mesta). Navonok však oficiálna mestská reprezentácia naďalej prezentovala lojalitu voči štátu a režimu. Etnická pestrosť obyvateľstva, v ktorom mali naďalej vysoký podiel Maďari a Nemci, zostala problematickou aj v povojnovom období pri presadzovaní oficiálneho imidžu mesta ako sídla Slovenska, používajúceho titul hlavné mesto Slovenska v rámci Československej republiky.

---

52 Prehľadne k situácii na Slovensku pozri: Elena JAKEŠOVÁ – Gabriela DUDEKOVÁ – Elena MANNOVÁ, *Spoločnosť: kultúrny a spoločenský život*, in: Dušan Kováč a kol., *Prvá svetová vojna 1914 – 1918 : Slovensko v 20. storočí, druhý zväzok*, Bratislava 2008, s. 161–230.

Summary

Exceptionality or Normality?

Everyday Life During the Great War in Pressburg/Bratislava

In comparison to other military conflicts in the 19th century, the Great War caused changes in the socio-economic and political importance of Pressburg, as well as the everyday life of its inhabitants. In contrast to the small towns in today's Eastern Slovakia, which were directly affected by the Carpathian front, Pressburg was an important industrial and supply centre in the deep hinterland. Pressburg's example is interesting because of several reasons: it was an industrial city and simultaneously a centre of agrarian production; the city served as a domicile of the third biggest military base in Hungary and a centre of political and military administration. The geographical location on the Austrian-Hungarian border as well as near the capital Vienna, has had a negative impact on the state supply system during the war (food smuggling from Pressburg to Austria, mainly to Vienna), but – most importantly – in the future position of the city in the new international power system after the war.

The author characterizes the types of changes in inhabitants' everyday habits in the city during the war. First, there were restrictions in democracy and in political participation as a result of the special war regime. Second, there was a substantial reduction of consumption as a consequence of an insufficient state-regulated supply-system (food-rationing, food and raw material requisition), while the state introduced a new "culture of sacrifice" in consumption patterns (saving fashion, the so called „war-cookery books“, estab-

lishment of the „municipal canteens“, serving not only the poor, but also the middle class).

The impact of propaganda was ambivalent among Pressburg's inhabitants, largely because of the multiethnic character of the city (characterized by majority of German and later Magyar-speaking population and by Slovak and Jewish minorities). There were new forms of public declaration of loyalty to the state and to the war regime introduced. In most cases, the initial philanthropic goal (on behalf of war widows, orphans and the disabled) were connected with the strong pro-war propaganda and the public declaration of loyalty. As in other cities in Austria-Hungary, the so called „iron warrior“ statue was erected with a pompous performative declaration of loyalty to the state (both to the Habsburg monarchy as well to Hungary). The author revises the myth of war enthusiasm in the beginning and during the war, with regard to competing ethnic identities in the multicultural city. Public loyalty declarations became more problematic in Pressburg not only because of diverse ethnic identities of its inhabitants, but also because of the changing political situation: the socio-economic crisis which had been significant since 1916/1917 and the uncertain position of the city on the future map of Central and Eastern Europe during 1918/1919. The multiethnic character of the city remained problematic even in the Czechoslovak republic where it became the unofficial „capital city“ of Slovakia.